

Pomogáts Béla

Nyitott műhely

– Az új Korunk a magyar folyóiratok között –

Ötven esztendeje: 1957 januárjában, majd két évtizedes némaság után, új életre kelt a kolozsvári *Korunk*. Ez a máskülönben ünnepi pillanat valójában a magyar irodalom huszadik századi történetének egyik leginkább gyászos időszakára esett: néhány hónappal korábban a szovjet katonai beavatkozás áldozatává vált az alig két hétre kivívott szabadság, Budapesten már berendezkedett a Kádár János nevéhez fűződő ellenforradalmi hatalom, megkezdődtek a letartóztatások, amelyek számos kiváló magyar író, közöttük Déry Tibor, Háy Gyula és Zelk Zoltán bebörtönzésével jártak, karhatalmi erővel függesztették fel a Magyar Írók Szövetségének működését, és Erdélyben is kezdetét vette a széles körű megtorlás azokkal a magyar és román fiatal értelmiségiekkel szemben, akik néhány héttel korábban rokonszenvüket fejezték ki a magyar nép szabadságküzdelméért. Nem az én feladatomban most megvilágítani azt, hogy a bukaresti hatalom, amely különben a magyar forradalom ürügyén szinte fékevesztett támadást indított az erdélyi magyarság értelmisége és intézményei ellen, miért éppen ezt az időpontot választotta ki a nagy múltú folyóirat újraindítására. Tudjuk, hogy ennek a döntésnek voltak ideológiai és politikai indítékai: a hatalom meg akarta erősíteni a romániai magyarság körében a bukaresti felfogás szerint értelmezett marxista-leninista ideológia pozícióját, egyszersmind valamiféle művelődéspolitikai engedményt kívánt tenni a magyar értelmiségnek.

Akármi-félék voltak is ezek a bukaresti szándékok, a *Korunk* újraindulása az erdélyi magyar értelmiség és művelődés korabeli erőfeszítéseinek komoly eredménye volt, és ez az eredmény sok tekintetben aligha felelt meg a román pártközpontban megfogalmazott igényeknek. Maga az a tény, hogy az akkor közel egymillió-nyolcszázézeres romániai magyarság és ennek igen jelentékeny szellemi erőt képviselő értelmisége az addig szinte kizárólagosan irodalmi jellegű folyóiratok: a kolozsvári *Utunk* és a marosvásárhelyi *Igaz Szó* mellett egy korábban nagy tekintélyt szerzett társadalomtudományi folyóirat felújításával újabb szellemi műhelyhez és közéleti fórumhoz jutott, igen figyelemreméltó fejleményt jelentett. Annak idején, a második világháború végeztével, Gaál Gábor talán helyesen látta, hogy az erdélyi magyarságnak, amelyet gazdasági és lelki értelemben egyaránt szinte tönkretettek a háborús évek, és mindaz, ami a háború után az újabb főhatalom-változással bekövetkezett, tulajdonképpen nem tudományos, hanem népszerű szépirodalmi lapra van szüksége (akárcsak 1918–1919 után, midőn a *Pásztortűz*, majd egy évtizeddel később az *Erdélyi Helikon* jelentette a kisebbségi öntudatra ébredés és önépítés műhelyét). A fejlődés egy magasabb szintjén azonban, és Gaál ezt is jól látta, ismét szükség volt egy népszerű társadalomtudományi és közéleti folyóiraatra. 1949-ben Corneliu Codarcea-hoz írott egyike levelében a következők olvashatók: „Idővel mindenesetre a *Korunkat* is fel

fogom újítani, ahol szélesebben és mélyebben lehet országunk, társadalmunk és művelődésünk kérdéseivel foglalkozni.” Ezután majdnem egy évtizednek kellett eltelnie addig, amíg a *Korunk* új életre kelhetett.

A régi-új folyóirat irányításának kijelölése, ezt ma, fél évszázaddal később is elmondhatjuk, igen szerencsésen történt. (Egyszer érdemes lenne közreadni azokat az iratokat, amelyek ennek a szerkesztő-választásnak a történetét, vagyis Gáll Ernő főszerkesztői és Balogh Edgár főszerkesztő-helyettesi kinevezését megvilágítják. Gondolom, a bukaresti korifeusok jobban bíztak Gáll Ernőben, mint a korábban börtönbe vetett és alig néhány esztendeje szabadult Balogh Edgárban, szerencsére, választásukban súlyosan csalódnok kellett!) Nos mind Gáll, mind Balogh szerkesztői szerepvállalásának történelmi jelentősége volt, és jelen előadásomban éppen arról szeretnék beszélni, hogy kettejük együttműködésének és munkamegosztásának, valamint talán még inkább annak a kétféle, egymással mindazonáltal békésen megférő, szellemi és politikai stratégiának, amelyet egyfelől Gáll, másfelől Balogh képviselt, milyen eredményei voltak, és ezek az eredmények miként befolyásolták a magyarországi, a teljes magyar értelmiség gondolkodását, eszménykeresését, szellemi és politikai küzdelmeit.

A *Korunk* újraindulása előtt Gáll Ernő *Az új Korunkért!* című szerkesztői programírásában a következőkben jelölte meg a folyóirat tennivalóit és terveit: „Feltétlenül szükségesnek mutatkozik egy olyan magyar nyelvű, elsősorban társadalomtudományi jellegű folyóirat megindítása, amely egyrészt biztosítaná történeiszéink, filozófusaink, jogászaink, pedagógusaink stb. egyre gazdagodó tudományos munkássága eredményeinek népszerűbb formákban való rendszeres közlését, másrészt kielégítené az új magyar munkás és értelmiségi olvasótábor ilyen irányú szükségleteit.” Az újrainduló folyóirat sokrétű feladatra vállalkozott, midőn szellemi stratégiáját a fentiekben jelölte meg, ebből a stratégiából következett, hogy a *Korunk* igen tág keretben tevékenykedett, és évtizedekig (nemcsak folyóiratszámával, hanem igen gazdag *Évkönyveivel* is) az erdélyi magyar szociológia, történetírás, közgazdaságtudomány, irodalomtörténet, művészettörténet és néprajz legtermékenyebb műhelye lehetett, illetve szellemi hatása kiterjedhetett az egész magyar kulturális életre. (Még 1985-ben az Egyesült Államok magyar közösségeit járva örömmel tapasztaltam, hogy ott is megbecsüléssel emlegetik a kolozsvári folyóiratot!)

Az 1957-ben újraindult folyóirat mindenekelőtt klasszikus elődjének örökségét vállalta és folytatta. A régi *Korunk* több tekintetben és a szellemi élet több tartományában is nemes hivatásnak tett eleget: egyszerre volt erdélyi (illetve romániai) folyóirat, amely az ottani társadalom kérdéseire keresett választ (tehát nemcsak az erdélyi magyar, hanem az egész romániai társadalom kérdéseire), volt kisebbségi folyóirat, amely a romániai magyar közösség történelmi, nemzetiségi tapasztalatait vizsgálta, volt egyetemes magyar folyóirat, amely szélesebb kitekintésben vetett számot a több országban élő magyarság társadalmi és kulturális helyzetével, és volt közép-európai folyóirat, amely az egymás mellett, esetenként egymással elvegyülten élő népek kölcsönös megismerésének és közeledésének ügyét szolgálta, és ezáltal valamiféle kelet-közép-európai kiegyezést szeretett volna elérni. (Nem rajta múltott, hogy ennek a kiegyezésnek a stratégiája, mindenekelőtt a felhalmozódott történelmi sérelmek és az egymásnak feszülő nacionalizmusok következtében nem lehetett életképes.) Valójában az új *Korunk* is ezekkel a tennivalókkal küzdött, eszmei panorámáját és műhelytevékenységét ezek a feladatok szabták meg.

A vállalt örökség körén belül különösen két feladat kapott nagyobb nyomatékot, és az imént azért emeltem ki Gáll Ernő és Balogh Edgár szerkesztői tevékenységét, mert mindaz, amit ők képviseltek, szolgáltak, amin ők dolgoztak, mindaz akár jelképes

értelemben is minősíti az új *Korunk*ban érvényesülő szellemi stratégiát. Nevezetesen Gáll Ernő európai és egyetemes horizontjára és Balogh Edgár nemzeti és nemzetiségi tájékozódására gondolk. A kettő sohasem került egymással konfliktusba, ellenkezőleg, szerencsésen egészítette ki egymást, ugyanakkor a kulturális gondolkodás és az erkölcsi megfontolásokból eredő közéleti elkötelezettség időtálló példáját jelentette, egyszersmind olyan szellemi és morális szigetet, amely ma is láthatóan kiemelkedik abból a kulturális és emberi sivárságból (hogy határozottabb minősítéseket ne használjak), amely a hetvenes és nyolcvanas évek román közéletének és kulturális viszonyainak jellemzője volt. Természetesen nem állítom azt, hogy ennek a sivárságnak a tünetei sohasem voltak érzékelhetők a *Korunk* lapjain, jelentek meg olyan névtelen szerkesztőségi közlemények, vagy névvel ellátott írások, amelyek a zsarnoki rendszer és maga a zsarnok dicsőítését szolgálták, mindazonáltal mindenki, aki értelmesen olvasta a folyóiratot, jól tudta, hogy ezek pusztán az olyannyira szükséges önvédelem eszközei, és csak a nyolcvanas évek második felében, mindenekelőtt Gáll Ernő és Balogh Edgár háttérbe szorítása után lehetett tapasztalni azt, hogy a *Korunk* maga is belesimult abba a sivár és ostoba környezetbe, amelynek kialakítására a romániai folyóirat-irodalom akkor rákényszerült.

Ahogy az imént mondtam, az új *Korunk* új orientációjának két, akár így is fogalmazhatnánk, „jelképes” karakteralkító egyénisége volt: Gáll Ernő és Balogh Edgár. Gáll Ernő tudós szociológus és eszmetörténész, aki a folyóirat európai és egyetemes tájékozódását alapozta meg, elég bizonyíték, ha fellepuzzuk valamelyik esszégyűjteményét, például az 1978-ban Budapesten közreadott *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség* című kötetét. Tanulmányában valóban igen gazdag szociológiai, filozófiai és művelődéstörténeti ismeretanyagra támaszkodva jelölte meg az erdélyi magyar társadalomtudományos értelmiség és az általa is művelt „kisebbségtudomány” feladatait. Tudományos munkásságának hitelességét az alapozta meg, hogy sohasem (vagy legalábbis érett műveiben sohasem) elégedett meg a marxista ideológia és különösen az „agitprop” áltudományosság (Budapesten ezt annak idején „foxi-maxinak” neveztük) végsőkig leegyszerűsített, és következetesen az aktuális pártpolitika szolgálatába állított konstrukcióival, hanem mindig a széles körű, elsősorban német és francia, emellett természetesen román forrásokból is táplálkozó tudományos erudícióval, az európai tudományosság hagyományai és etikája szerint végezte munkáját.

Ez az európai nyitottság és igényesség a legkevésbé sem állt ellentétben azzal az érdeklődéssel és elkötelezettséggel, amellyel Gáll Ernő az erdélyi magyarság tapasztalatait, és mondjuk így (Németh László és Illyés Gyula szavával) „sorsproblémáit” közelítette meg. Az imént említett reprezentatív tanulmánygyűjteményben is ilyen írásokat olvashatunk, hadd idézzem fel most csupán a címeiket: *Az „erdélyi lélek”: mítosz és valóság, Személyiség és „mi-tudat”, Irodalmunk története és ami mögötte van, A „kisebbségi humánium”, A „nemzetiségi realizmus” erkölce, Nemzetiségfogalom: történet és jelentés* – valamennyi tanulmány az erdélyi magyarságnak mint sajátos nemzeti közösségnek az önismeretét kívánja gazdagítani és erősíteni. Miközben Gáll Ernő arra törekedett, hogy minél szélesebb kulturális látóhatárt és minél gazdagabb európai (nyugat-európai) kitekintést adjon a folyóirat olvasóinak, sohasem mondott le az erdélyi magyarság közösségi hagyományainak és kulturális értékeinek felmutatásáról és szolgálatáról.

Az új *Korunk* tevékenységének második évtizede végén *Nehéz örökség* címmel foglalta össze szerkesztőként összegyűjtött tapasztalatait. Ebben a visszatekintő és a *Korunk* eredményeit mérlegre helyező írásában a következő olvasható: „Ha az új *Korunk* semmi egyebet sem tett, mint azt, hogy betáplálta anyanyelvű művelődésünkbe a kibernetika, a rendszerelmélet, a strukturalizmus, a TTF, a bölcséleti antropológia stb. fogalmain, teljesít-

ménye már egyedinek volna minősíthető. Ezzel kapcsolatban nem csupán azt emelném ki, hogy a legtöbb romániai magyar olvasó először a *Korunk* oldalain kezdett megismerkedni például John D. Bernal, William DuBois, Adam Schaff, von Bertalanffy, Roger Garaudy, Ernst Fischer, J.-P. Sartre, Franz Kafka, Heinrich Böll s annyi sok más tudós, filozófus, író műveivel és gondolataival, hanem azt is, hogy ez sok esetben új perspektívákat nyitó értelmezés kíséretében történt. Az éveken át tartó koncepciózus tájékoztatás olyan légkört honosított meg, amely az itteni eredeti alkotómunka szempontjából is termékenyítőnek bizonyult.”

Ez a visszatekintés természetesen igen távol áll attól az egyszólamúságtól és kizárólagosságtól, amelyet korábban (és Romániában későbbben is, tehát a nyolcvanas években) a hivatalos pártideológia rákényszerített a szellemi életre. Gáll Ernő mély meggyőződése volt, és ehhez marxista gondolkodóként is ragaszkodott, hogy mindig a nézetek többszólamúságának kell érvényesülnie, és a nézetek ütköztetése által kell kialakítani a helyes álláspontot. „Az irodalmi szférában is érvényes – olvasom az imént idézett visszatekintésben – (amit a szerkesztésben az adott lehetőségek között érvényesíteni igyekszem), hogy semmi sem fontosabb a nemzetiségi művelődés szempontjából, mint az a többszólamúság, amely – az igényes türelmesség jegyében – szabad teret enged a különböző felfogásoknak, és megteremti a tehetségek kibontakozásához szükséges alkotó légkört.”

Lássuk ezek után Balogh Edgár szerepét. Az új *Korunk* főszerkesztő-helyettesi tisztét betöltő esszéíró és történész Gáll Ernővel némiképp ellentétes oldalról közeledett a folyóirat előtt álló feladatok megoldásához. Tehát, ha Gáll számára az európai (a nyugati) filozófiai és szociológiai kultúra jelentette a kiindulást, Balogh számára a plebejus hagyomány és a közvetlen politikai tapasztalat. Mindkét gondolkodó, mindkét szerkesztő sorsa a politikai tevékenység körében alakult, csakhogy amíg Gáll Ernő számára az ideológiai munka jelentette az „érzelmeik iskoláját”, Balogh Edgár számára a közvetlen népszolgálat: a szlovákiai magyar ifjúság körében a *Sarló*-mozgalom, Erdélyben a régi *Korunk* körül zajló szervező munka, majd Észak-Erdély visszacsatolása után az antifasiszta népfront és a baloldali nép mozgalom. Vagyis ő közelebb állott a „népi” élet benső világához, eleven személyes tapasztalatokat szerzett a felvidéki, majd az erdélyi kétkezi dolgozók köznapijairól, kultúrájára és gondolkodására erős hatással volt a népi kultúra, a klasszikus magyar irodalom, a magyarországi és erdélyi népi mozgalom, olyan írók, mint Szabó Dezső, Illyés Gyula, Kós Károly, Tamási Áron, Balázs Ferenc és Böződi György.

Életsorsának mérlegeként is értelmezhető *Vallomás és intelem* című, 1968-ban keltezett írásában olvashatók a következők: „Egy életen át küzdöttem a szocializmus reális népi-nemzeti értelmezéséért, a nemzetközi szolidaritás élő embersége, nem pedig absztrakt, anacionális, kozmopolita embertelensége szellemében: harcoltam a magam munkatereim demokráciáért minden betokozódással vagy liberális anarchiával szemben, mely rejtett hatalmasok elnyomó törekvései, az imperialista nagytőke és készülődő fasizmus, háborús agressziók melegágya volt. Hogyne üdvözném ma, szocializmusunk teljesevé idején, a kivívott keretek megtöltődését élő élettel, általános igazságaink adekvációját az ember konkrét szükségleteivel. Ami színünk előtt a román nép nagy önmagára találása egy százados feltörekvés történelmi beteljesülése során; a román nemzeti kultúra teljes humánus kibontása a múlt nagy értékeinek szocialista kritikai átvételével és szerves továbbfejlesztésével természetes modell arra is, hogy a mi hazai magyar nemzetiségünket filozófiai-szociológiailag valljuk és vállaljuk, örökségünket feldolgozzuk, és a közös haza szocialista kultúrájába beillesztjük. Nemzetiségi érzésünk így válik országépítő tényezővé a román nép oldalán, anyanyelvünk és nemzeti kultúránk

korszerű – a tudományos-műszaki forradalomhoz méltó – fejlesztése állampolgári kötelességgé és az oszthatatlan jövő biztosítékává közös társadalmi feladataink egyidejű teljesítésével.”

A most idézett szövegről természetesen le kellene hántanunk az úgynevezett szocialista társadalomnak tett hűségnyilatkozatokat. Lehet, sőt bizonyos, hogy Balogh Edgár őszintén bízott a romániai „szocializmus” autentikus voltában és történelmi küldetésében, és ez éppen 1968-ban, midőn a bukaresti kormány elítélte a „prágai tavasz” fegyveres elfojtását, talán jogos illúziókra épült. Korábban és később, vagyis folyamatosan azonban neki is tapasztalnia kellett, hogy ez a romániai „szocializmus”, hasonlóan a többi közép- és kelet-európai társadalmi rendszerhez, nem a szabadság és az egyenlőség örök emberi vágyait teljesíti be. Az imént idézett írásnak azonban nem ez: nem az úgynevezett „szocializmusra” történő hivatkozás teszi a lényegét, hanem a személyes kiállás a népi és nemzeti értékek, a nemzetiségi identitás, az anyanyelv és a nemzeti kultúra mellett: ezek a személyes értékválasztások mutatják Balogh Edgár „népszolgálatra” (ez is az ő szava!) épülő, plebejus nemzettudatát és baloldaliságát.

Gáll Ernő európai tájékozódása és Balogh Edgár plebejus elkötelezettsége, miként már beszéltem erről, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek *Korunk*jának figyelemre méltó értéke volt, olyan értékvilág, amelyre Budapesten (vagy Pozsonyban, Újvidéken, mi több, Bécsben, Münchenben és Párizsban is) fel lehetett és fel kellett figyelni. Erre az orientációra figyeltem fel magam is, illetve az a tudományos műhely, amelynek 1965 késő ősztől fogva a munkatársa voltam: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetére gondolok. Ilyen határozottan és ennyire elvszerűen ez a kettős orientáció és értékvilág akkor, különösen a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején Magyarországon még csak töredékesen, és olykor a hivatal ellenállását vagy retorzióját kiváltva mutatkozhatott meg. Például arra gondolok, hogy a pécsi *Jelenkor* éléről Tüskés Tibort köztudottan a folyóirat nyugatias (azaz a modern irodalmat pártoló) orientációja, vagy egy évtized múltán Ilia Mihályt a szegedi *Tiszatáj* éléről ugyancsak köztudottan a lap egyetemes nemzeti (vagyis a kisebbségi magyar kultúrákat fokozottan előtérbe állító) orientációja következtében váltották le.

A *Korunk*ban képviselt és érvényesülő két, egymást szervesen kiegészítő értékvilág és orientáció alapozta meg a kolozsvári folyóirat szellemiségét és jelentőségét, és ehhez az orientációhoz csatlakoztak a fiatalabb írói és tanulmányírói nemzedékek is, mondjuk, a Gáll Ernő-i példa nyomán Bretter György, Tóth Sándor és a folyóirat fiataljai (Tamás Gáspár Miklós, Egyed Péter, Molnár Gusztáv, Aradi József, Ágoston Vilmos és mások), a Balogh Edgár-i példa nyomán Beke György, Veress Dániel, Dankanits Ádám, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Lászlóffy Aladár és még sokan. Alighanem igaza volt a fiatalon eltávozott Dankanits Ádámnak, aki *A Korunk felfedezése* című (az 1976-os *Korunk Évkönyvben* megjelentetett) írásában a következőket jelentette ki: „Gaál egyik vitacikkében arról írt, hogy a *Korunk* Apáczai örökösének tekinti magát abban, hogy az idő világítótornyait nézi, s a kor Descartes-jait szólaltatja meg – magyar nyelven itt, erdélyi földön. A feladat – akárcsak az Apáczaié – hálátlan volt, másfelől viszont életben tartó. Azt hiszem, hogy a *Korunk* éppen azért tanulságos olvasmány ma is, mert szerkesztői, munkatársai fél évszázaddal ezelőtt tényleg az idő világítótornyait nézték, olyan értékekre, jelenségekre figyeltek, amelyek jelentős része nem, vagy nem sokat veszített időszerűségéből. Innen a *Korunk* aktualitása. Innen van az, hogy ezt a hagyományt élőnek érzem, olyannak, amely olykor mai dilemmáimban is el tud igazítani.”

Az európai horizontú gondolkodás és a nemzeti közösség szolgálatának készsége valójában mindig a magyar kultúra igen fontos és szükséges hagyományai közé tartozott. Talán a legfontosabb ilyen érték és hagyomány, olyan nagyszabású mintákra tekint vissza,

mint a tizenkilencedik században kifejlődött reformkor, vagy a huszadik század elején fellépett *Nyugat*-mozgalom. És olyan magyarországi írók munkássága szolgáltatót rá példát, mint egyfelől Déry Tibor és Lukács György, másfelől Illyés Gyula és Németh László művei, egyfelől a magyar baloldal legjobb teljesítményei (természetesen legkevésbé sem a kommunista mozgalomra gondolok), másfelől a magyar népi mozgalom. Az újjászületett kolozsvári *Korunk* lapjain ez a kettős szellemi hagyomány kelt életre, és fonódott össze a közös gondolkodásban és a közös cselekvésben. Ennek a közös gondolkodásnak és cselekvésnek volt szinte mindvégig „nyitott műhelye” a *Korunk*. Valójában a mögöttünk lévő másfél évtized egyik legszomorúbb magyarországi (és talán erdélyi) tapasztalata éppen abban áll, hogy a két felfogás: a modernizációs európai és a tradicionalista nemzeti végzetesen szembekerült egymással, és ebben csekély vigasz az, hogy időnként erőre kapó benyomásaim szerint az egyik csak idézőjelben „európai” és a másik csak idézőjelben „nemzeti”.